

## Cur archaeologia medievalis<sup>1</sup> ?

“Najsi jo slavimo ali zavračamo, se ji posvečamo ali jo ignoriramo, preteklost je vsenavzoča,” je zapisal David Lowenthal (1985, xv). Povsod okrog nas je in v nas samih. V neprestanem pretakanju časa iz prihodnosti v preteklost, iz sveta sanj v svet spomina, se resničnost rojeva v bežnem trenutku sedanjosti. Svet je osnovan na minulem, saj ima sedanost v tem, kar je že bilo, svoje korenine in bivanjsko oporo. Osebna in kolektivna identiteta človeka je zgrajena na spominu, na resničnostih, ki so predmet preteklega, in ne sedanjega. Raziskovanje in spoznavanje preteklosti je zatorej mnogo več kot le eskapistična uteha neprilagojenih in nevrotičnih oseb, ki se ne znajo soočiti s sedanostjo. Je temeljna potreba mislečega subjekta, ki poskuša utemeljiti lastno bit.

Ukvarjanje s preteklostjo je v večini kompleksnih človeških družb do neke mere institucionalizirano in profesionalizirano in je često povzdignjeno na raven naravnost virtuozne veščine. Raziskovanje preteklosti je namreč vselej ustvarjanje preteklosti, tkanje nekakšne celovite podobe iz naključno ali načrtno izbranih spominov, poročil in relikvij. Model zgodovine, kot ga je oblikoval zahodni “kartezijanski” človek in ki danes v svetu prevladuje, temelji na postavkah o linearnem toku časa, o usmerjeni Zgodovini, o obstoju neke (konsenzualne) objektivne realnosti, do katere se je moč dokopati s preciznim in poglobljenim študijem ostankov.

Za sodobni zahodni svet naravnost značilna je razklanost študija preteklosti v množico takšnih in drugačnih specializiranih “historičnih” ved in disciplin, ki se posvečajo temu ali onemu fenomenu,

<sup>1</sup>Prispevek temelji na neobjavljeni diplomski nalogi z naslovom *O stvarih in besedah – arheologija mlajših obdobj, ki jo je avtorica leta 1995 zagovarjala na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Predovnik, 1995). Izraz srednjeveška arheologija v naslovu je uporabljen v smislu pars pro toto namesto izraza arheologija mlajših obdobj. Arheologija srednjega veka je kronološko omejen del arheologije mlajših obdobj. Večina raziskav, ki sodijo v to disciplino, zadeva prav ostaline srednjega veka, medtem ko se raziskovalci mnogo bolj poredko lotevajo sistematičnega študija ostalin mlajših dob. Zato tudi večina programskih in teoretskih besedil o problematiki, ki jo*

*načenja ta prispevek, govori o srednjeveški arheologiji, in ne o arheološkem raziskovanju novega veka ali moderne dobe.*

preteklosti tega ali onega področja človekovega bivanja in ustvarjanja. Zagotovo je najbolj bistven in daljnosežen razkol med zgodovinopisjem in arheologijo. Medtem ko se je zgodovinopisje porodilo kot študij verbalnih sporočil iz preteklosti in poročil o njej, je arheologija svojo dejavnost spletla okrog materialnih sledov nekdanjih človeških družb. Čeprav obe vedi preučujeta človeško preteklost, med njima zeva vrzel, utemeljena na nasprotju med besedo in stvarjo. Da je vrzel globlja, kot bi se morda zdelo, se jasno izkaže, kakor hitro se vedi pri delu srečata. Najbolj značilen predmet spora je drugo tisočletje našega štetja na evropskih tleh. Kdo je pristojen, da raziskuje in osvetljuje ta stoletja? Ali nam analiza ohranjenih pisnih virov ponuja dovolj celovito podobo? Ali obravnava materialnih ostalin lahko prinese kakšno novo spoznanje?

Vprašanje, ki se nam je zastavilo v naslovu, ni le vprašanje o namenu in smislu discipline s slovenskim imenom arheologija srednjega veka, temveč obenem izraža negotovi položaj, ki ga ima ta disciplina v odnosu do same arheološke vede na eni in do zgodovinopisja na drugi strani.

Preden poskusimo poiskati odgovore, velja natančneje pojasniti, kaj arheologija srednjega veka sploh je. S tem izrazom označujemo arheološko obravnavo ostalin iz obdobj, ki jih v ustaljeni periodizaciji evropske zgodovine poimenujemo visoki in pozni srednji vek; v absolutnih datumih gre na našem prostoru za čas od 11., 12. stoletja do vključno 16. stoletja. Starejši del srednjega veka obravnava arheologija zgodnjega srednjega veka, mlajša stoletja pa arheologija novega veka. Terminologija ni dorečena, zato v strokovni literaturi naletimo na celo vrsto priložnostno skovanih izrazov (Nabergoj, 1995, 99–101), v skladu z izvorom in namenom piscev, v zadnjem času pa se je kot skupno poimenovanje uveljavil izraz arheologija mlajših obdobj (Predovnik, 1995, 8–9), ki obsega vsa stoletja od 11. dalje. Takšna disciplina je brez dvoma raznorodna in kompleksna, skupni imenovalac, ki dovoljuje rabo izraza arheologija mlajših obdobj, pa je dejstvo, da se nam je iz stoletij, ki jih obravnava, v nasprotju s starejšimi obdobji ohranilo precejšnje število pisnih virov, ki omogočajo zgodovinopisno obravnavo in interpretacijo. Prav v tem je posebnost, ki arheologijo mlajših obdobj ločuje od “klasičnih” arheoloških disciplin, kot so prazgodovinska arheologija, rimska arheologija, arheologija zgodnjega srednjega veka, egiptologija in druge. Obenem je isto dejstvo tudi vzrok dvomov o legitimnosti ali vsaj suverenosti arheologije mlajših obdobj, češ da je pri svojem delovanju nujno podrejena zgodovinopisju in je zatorej reducirana na skupek metod za pridobivanje virov ali – v najboljšem primeru – na nekakšno pomožno vedo.

Prve arheološke raziskave najdišč mlajšega datuma so bile po Evropi zastavljene že ob koncu 19. stoletja (Andersson, 1993; Kajzer 1993, 66–67; Nabergoj 1995, 73). Vendar lahko v teh primerih o arheologiji mlajših obdobj govorimo le pogojno,

saj je bilo izkopavanje uporabljeno zgolj kot metoda s ciljem odkriti tloris in pojasniti stavbni razvoj spomenika. Raziskave so bile izrazito usmerjene v študij arhitekture, medtem ko so drobne najdbe pritegnile pozornost le izjemoma. V prvi polovici 20. stoletja so potekala tudi že prva sistematična in metodološko ustrezno zasnovana izkopavanja v nekaterih srednjeveških naseljih (npr. v Nemčiji podeželska naselbina Hohenrode – Grimm, 1939; na Švedskem mesto Lund – Andersson, 1993, 11–12), grajskih (npr. kraljevska palača King John's House v Wiltshiru na Angleškem – H. Clarke, 1993, 38; Praški grad na Češkem – Smetánka 1993, 92) in sakralnih objektih (npr. izkopavanje na območju srednjeveškega špitala s cerkvijo sv. Elizabete v Ljubljani med popotresno obnovo v letih 1897–1898 – Stare, 1991). Še vedno pa je arheologija pri interpretaciji odstopila od lastnega pristopa in slepo zaupala dokumentarnim podatkom o kronologiji in vsebini raziskovanih objektov. Zgodba, ki so jo pisali pisni viri, je bila ilustrirana z bolj ali manj fotogeničnimi materialnimi ostanki, ki so jim zgodovinarji in arheologi odrekli neodvisno pričevalnost. Večina izkopavanj najdišč mlajših obdobj pa je bila tako ali drugače le stranski produkt raziskav, usmerjenih v prazgodovinsko ali vsaj zgodnesrednjeveško preteklost neke lokacije.

V srednji in vzhodni Evropi so politične spremembe po prvi svetovni vojni spodbudile raziskovanje nacionalne zgodovine. Tako so, denimo, nastanek češke države, popolna osamosvojitve Madžarske in ponovna neodvisnost Poljske nudile ideološki-institucionalni okvir tudi intenzivnejšim in bolj organiziranim arheološkim raziskavam. Spomeniki srednjega veka, priče zgodnje državitvornosti teh narodov, so imeli poseben pomen, a so vendarle ostali nekoliko ob robu delokroga arheologije, ki se je pri raziskavah le posamič pridružila arhitekturni in umetnostni zgodovini (Leciejewicz 1993, 76).

Kot samostojna disciplina se je arheologija mlajših obdobj oblikovala šele sredi 20. stoletja. Močno spodbudo je pomenila druga svetovna vojna, ki je povzročila hudo škodo predvsem na urbanem tkivu evropskih mest. Potrebna je bila hitra in velikopotezna prenova, ki je kljub naglici vendarle ponudila številne priložnosti tudi arheologom. Gradbena dela so razgaljala starodavne korenine mestnih jeder: antične, prazgodovinske, skoraj brez izjeme pa srednjeveške in novoveške. Nadaljnji urbani razvoj je enako radikalno posegal v arheološki zapis, zato so v večini evropskih držav v okviru spomeniškovarstvene službe organizirali posebne delovne skupine, ki so bile soočene z veliko količino kompleksnih in kvalitetnih arheoloških informacij. Novost, ki je do dna pretresla arheološko izkopavalno miselnost, je bilo izkopavanje velikih, odprtih površin, kajti gradbišča so ob časovnem pritisku investitorjev zahtevala hitro in učinkovito delo arheologov. Hkratna obravnava velikih prostorov je nudila možnosti za preučevanje morfološkega razvoja naselja in urbane logike. Zaradi teh specifičnih okoliščin se je oblikovala celo posebna veja arheologije, urbana arheologija (*urban archaeology*,

*Stadtarchäologie*), ki je pravzaprav večšina logističnega in interpretativnega obvladovanja kompleksnih najdišč v posebnih delovnih razmerah.

V skladu z razvojem spomeniškovarstvene doktrine je postalo arheološko izkopavanje tudi reden spremljevalec vseh radikalnejših posegov na historičnih objektih, zato so predvsem elitni arhitekturni objekti in kompleksi, kot so gradovi, dvorci, samostani, cerkve in mestna arhitektura, postali povsem običajen predmet arheološkega dela.

Obsežna izkopavanja so stroko postavila pred zahteven izziv: skoraj brez izjeme so izkopavanja poleg podatkov o stratifikaciji in stavbnih strukturah prinesla množico drobnih najdb. Četudi so se arheologi še otepali z dvomi o suverenosti arheologije pri obravnavi mlajših obdobij, pa je praksa narekovala, da so se materialnih ostankov tega časa lotili z vso profesionalno odgovornostjo.

V Veliki Britaniji in Franciji, kasneje pa tudi drugod, je uporaba aerofotografije v arheologiji kot metode za identifikacijo in dokumentiranje potencialnih arheoloških lokacij prispevala tudi k razvoju arheologije mlajših dob. Pridobljenih je bilo brez števila informacij o srednjeveški in novoveški krajini, o poselitveni sliki in materialni kulturi. Iz teh potreb je zrasla nova arheološka disciplina – srednjeveška in nato tudi novoveška arheologija – s specializiranimi strokovnjaki, ki so se povezali v strokovna združenja, izhajati so pričele prve specializirane revije, počasi pa so ta znanja prodrli tudi v univerzitetne študijske programe.

Leta 1956 je bilo v Veliki Britaniji ustanovljeno *Društvo za srednjeveško arheologijo* (*Society for Medieval Archeology*), ki je pričelo izdajati revijo *Medieval Archeology*, deset let zatem pa še *Društvo za posrednjeveško arheologijo* (*Society for Post-Medieval Archeology*) z revijo *Post-Medieval Archeology*. Reviji sta postali srž britanske srednjeveške in novoveške arheologije in njuno ustanovitev štejejo kot rojstni letnici teh disciplin (Hinton, 1983).

Od sedemdesetih let dalje lahko spremljamo ustanavljanje podobnih specializiranih revij tudi drugod po Evropi. Počasneje in manj opazno se je arheologija mlajših obdobij uveljavljala kot študijska smer v univerzitetnih programih. Z redkimi izjemami, kakršna je denimo univerza v Lundu na Švedskem, kjer so leta 1957 v okviru profesure za umetnostno zgodovino uvedli predmet srednjeveška arheologija in ga nato leta 1962 prenesli na oddelek za arheologijo (Andersson 1993, 16), se je arheologija mlajših obdobij kot univerzitetni predmet pojavila šele v sedemdesetih in osemdesetih letih. Pogosto je priključena zgodnjersrednjeveški arheologiji, ponekod pa te vsebine pokrivajo predavatelji zgodovine umetnosti (Fehring, 1993, 46).

Nekoliko drugačen je položaj arheologije mlajših dob v Združenih državah Amerike in nekaterih drugih deželah "novega sveta" (npr. Orser, 1997). Čas, ki ga raziskuje, je namreč prav čas nastanka in konsolidacije modernih, iz Evrope izhajajočih nacij in njihovih

držav. Zgodovina preteklih nekaj stoletij je zatorej ključna nacionalna disciplina in skladno s tem se je kaj hitro uveljavila tudi arheologija mlajših obdobji oziroma historična arheologija. V Združenih državah je od začetka šestdesetih let nastalo več strokovnih društev, konferenc in revij za historično arheologijo. Oznaka "historična" je za kolonialni svet značilna: arheologija je namreč razcepljena na "družboslovno" prazgodovinsko arheologijo, ki raziskuje zapuščino domorodnih skupnosti iz predkolumbovske dobe in je del antropoloških ved, in "humanistično" historično arheologijo, ki preučuje materialne ostanke belih priseljencev v povezavi s pisnimi viri in je del zgodovinskih ved. Rez opredeljuje prisotnost ali odsotnost pisnih virov v dani situaciji; iz tega izhajajo konceptualne, metodološke in tudi organizacijske razlike med prazgodovinsko in historično arheologijo, ki sta strogo ločeni tudi na ravni univerzitetnega študija (Trigger, 1989, 19).

Tudi na Slovenskem ima arheologija mlajših obdobji – podobno kot drugod po Evropi – dolgo raziskovalno zgodovino (Nabergoj, 1995, 73–81). Prve poznosrednjeveške najdbe so bile zabeležene ob raziskavah prazgodovinskih najdišč že v drugi polovici 19. stoletja, prve načrtne raziskave najdišč in drobnega gradiva tega časa pa so bile opravljene ob koncu stoletja na območju ljubljanskega mestnega špitala in v Predjamskem gradu pod vodstvom kustosa takratnega Deželnega muzeja Rudolfinuma (danes Narodni muzej Slovenije), Alfonsa Müllnerja. Takšno nesistematično pridobivanje gradiva in podatkov o najdiščih se je nadaljevalo tudi v prvi polovici 20. stoletja.

Leta 1939 je Rajko Ložar objavil razpravo o srednjeveškem lončarstvu (Ložar 1939), v kateri je sistematično opredelil ločnico med zgodnj srednjeveškim in mlajšimi obdobji, kakor se kaže v materialni kulturi. Poudaril je problemsko povezanost posameznih obdobji in s tem opozoril, da je uporaba arheološke metodologije in interpretativnih orodij upravičena tudi pri obravnavi materialne kulture mlajših obdobji. Ložar je na primeru lončenine pokazal, da so nekateri segmenti materialne kulture pri obravnavi srednjega veka prezrti, saj etnologija ne seže v tako oddaljene dobe, umetnostna zgodovina pa se z obrtnimi izdelki za vsakdanjo rabo ne ukvarja. Menil je, da "spada mnogo področij srednjega veka še vedno v interesni krog arheologije, ki je morda najbolj poklicana, da spravi iz dosedanje zanemarjenosti gradivo, ki ne bo služilo samo kulturni in socialni zgodovini nove dobe, temveč v veliki meri tudi zgodovini umetne obrti." (Ložar, 1939, 183)

Josip Korošec je dobrih deset let kasneje poskušal opredeliti vsebino in naloge arheologije (zgodnjega) srednjega veka (Korošec, 1950). Razpravljal je o programskih vprašanjih in o problemu zgornje časovne meje, do katere naj bi arheološko raziskovanje poseglo. Ob tem je seveda načel problematiko odnosa arheologije do drugih sorodnih ved, s katerimi se srečuje pri raziskovanju srednjega veka, zlasti še zgodovinpisja in umetnostne zgodovine. Menil je, da je

arheologija samostojna in enakopravna veda, ki je lahko s svojimi metodami dragocena pomoč zgodovinopisju in zgodovini umetnosti tudi v "kasnejših, recimo srednjeveških" vprašanjih. Arheologija preučuje "danes že uničene" spomenike. Nekoliko drugače je z materialnimi ostalinami, ki sicer še "živijo", a po naravi in estetski vrednosti ne sodijo v področje umetnostne zgodovine: te arheologija obravnava ne glede na datacijo (Korošec, 1950, 6–9).

Korak nazaj pomenijo programske smernice razvoja zgodnje-srednjeveške arheologije Jožeta Kastelica (1964–1965), ki se je v primerjavi s Korošcem bolj posvetil vprašanju kronološke zamejitve arheologije srednjega veka in je delitev raziskovalnih pristojnosti med vedami (denimo arheologijo in umetnostno zgodovino) postavljajl mnogo ostreje. Tudi do uporabe arheologije za preučevanje kasnejših dob ni bil tako odprt, dasi je omenil angleški zgled organiziranega arheološkega raziskovanja opuščenih srednjeveških naselij.

Prvi institucionalni okvir so arheološke raziskave srednjega veka dobile v Arheološkem znanstveno dokumentacijskem centru, ki ga je ustanovil Narodni muzej v Ljubljani leta 1961 (Stare, 1993). Leta 1965 je bil preimenovan v Center za zgodnesrednjeveške in staroslovanske študije, od leta 1977 do leta 1987, ko je prenehal delovati, pa se je imenoval Center za arheologijo srednjega veka. To raziskovalno središče, ki ga je vodil Vinko Šribar, je bilo sprva namenjeno preučevanju arheoloških sledov staroslovanskega obdobja, toda ob dolgotletnih raziskavah opustelega srednjeveškega trga Otok pri Dobravi v interdisciplinarnem projektu Mihovo (Šribar, Stare, 1981 in 1990 s seznamom literature) se je težišče premaknilo na visoki in pozni srednji vek. Čeprav je delovanje Centra zamrlo, pa je z njim Narodni muzej pridobil delovno mesto kustosa arheologa za visoki srednji vek, dokumentacijo in depo za to obdobje (Nabergoj, 1995, 81).

Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete na ljubljanski univerzi je predmet arheologija mlajših obdobj v študijski program vpeljal v akademskem letu 1990–91 in leta 1994 izdal prvi zvezek serije *Archaeologia historica Slovenica*, namenjene izključno objavam raziskav s področja arheologije mlajših obdobj. S tem je ta disciplina tudi v slovenski arheologiji dobila trdno veljavo.

Za razvoj in uveljavitev arheologije mlajših obdobj je ključno razmerje med arheologijo in zgodovinopisjem. Vprašanja, katera veda je pristojna za raziskovanje določenih problemov, kolikšno težo imajo interpretacije ene ali druge vede in kako naj bi med seboj sodelovali, še danes določajo odnos strokovne in laične javnosti do arheoloških raziskav mlajših obdobj in predstavljajo bistveni delež "teoretskih" besedil o arheologiji mlajših obdobj.

Staro, a vendar še ne povsem preseženo mnenje pravi, da je arheologija pomožna zgodovinska veda, ki s svojimi metodami obravnava določeno vrsto virov (materialne ali arheološke), katerih interpretacija pa je del širše domene zgodovinskih pojasnitev (npr. Finberg, 1964, 5, nav. v Dymond, 1974, 97; Jankuhn, 1973, 18).

Arheologi so v odnosu do zgodovinopisja kot svojo prednost vselej poudarjali neposrednost in netendencioznost materialnih virov, ki v nasprotju s pisnimi ne lažejo in ne zavajajo; britanski zgodovinar Philip Grierson (1959, 129) je takšne očitke zavrnil z aforizmom, da "lopata ne zna lagati le zato, ker ne zna govoriti".

Arheologija je svojo drugačnost in avtonomijo utemeljevala z delitvijo podatkov o preteklosti na zgodovinske in arheološke. Vsaka veda je pristojna za interpretacijo svojih virov s specifičnimi metodami, ki jih pri tem uporablja. Imata torej vsaka svoj delokrog in nastopata kot legitimni sodelavki (npr. Korošec, 1950; Schlesinger, 1974; Dymond, 1974; Hinz, 1982). Nemški arheologi so legitimnost srednjeveške arheologije predstavljali predvsem kot metodološko vprašanje in si s tem pridobili naklonjenost nekaterih zgodovinarjev. Walter Schlesinger (1974, 7) je zapisal, da "temeljna razlika 'med arheologijo in zgodovinopisjem' torej ni ne v predmetu ne v problematiki in prav tako ne v načelnem značaju virov, temveč le v tem, na kakšen način je mogoče iz posebnih kompleksov virov izvabiti pričevanja o pretekli stvarnosti, torej v metodi."

Metoda je ostala v središču vseh novejših razprav o naravi srednjeveške arheologije in njenem odnosu do zgodovine (npr. Hinz, 1982; Tauber, 1991; Scholkmann, 1998). Heinrich Hinz je srednjeveško arheologijo predstavil kot stično vedo, ki sodeluje s številnimi disciplinami, tako humanističnimi (medievistika, obča zgodovina, poselitvena in gospodarska zgodovina, zgodovina umetnosti, filologija in etnologija) kot tudi naravoslovnimi (fizična in antropogena geografija, geologija, zoologija, botanika, fizika in informatika). Ob tem se je povrnil k oznaki "pomožna veda"; menil je, da je vsaka veda na svojem delovnem področju samostojna, kadar pa s svojimi metodami priskoči na pomoč drugim vedam, ima vlogo pomožne vede. Tako je torej arheologija sicer res pomožna zgodovinska veda, vendar v nič večji meri, kot je zgodovinopisje pomožna veda arheologije (Hinz, 1982, 12).

Arheologija svojo vrednost gradi na dejstvu, da materialne ostaline nudijo vpogled v življenje vseh, tudi podrejenih slojev in velikanske večine ljudi, ki niso nikoli našli mesta v dokumentih in kronikah. Arheološki viri so morda res fragmentarni in težko razumljivi, vendar pa je njihova velika prednost, da so neposredne priče življenja. Podobe sveta ne izkrivljajo, saj ne odražajo interesov in namer ljudi, o katerih govorijo. Pisni viri so nasprotno proizvod privilegiranih elit, manjšine na oblasti, ki je z njimi izrazila svoje razumevanje sveta. Dokumenti odslikavajo le tiste plasti življenja teh družbenih skupin, ki so jim same pripisovale dovolj velik pomen, da so jih zabeležile v pisni obliki in jih ohranile. Še posebno pristranski in tendenciozni viri so kronike in druga sporočila, ki so imela izrecen namen popisati sodobnost in jo posredovati potomcem. Zgodovinopisje je sicer razvilo kompleksen kritični aparat, s katerim odstira te ideološke popačitve, vendar ne more obiti dejstva, da cela vrsta najosnovnejših



<sup>2</sup> *Odveč je poudariti, kako zmoten in zastarel je takšen pogled na zgodovinske pisane, ki se je v dvajsetem stoletju predvsem po zaslugi francoskih zgodovinarjev, povezanih z revijo Annales, lotevalo vse drugačnih tem s področja družbene, gospodarske, kulturne in duhovne zgodovine.*

segmentov družbe in vsakdanjika v dokumentih ni zastopana. Prav zato je večina zgodovinskih študij usmerjena v politična, pravna in ustavna vprašanja (Dymond, 1974, 83–85).<sup>2</sup>

Toda v resnici so stvari nekoliko bolj zapletene. Četudi je res, da črepinje vrča, ki je obležal v kotu grajskega ali kmečkega dvorišča, ne odlikavajo nikakršnih ideološko pobarvanih namer ne graščaka ne kmeta, ki ga je odvrigel, pa je obenem res tudi, da arheološki zapis – ali bolje, ohranjena materialna kultura – kaže družbene odnose, razmerja moči in nenazadnje tudi ideologijo. Elitne družbene skupine prestižno vlogo konstruirajo tudi s predmeti. Svet oblastnikov je zapolnjen z raznolikimi predmeti iz dragocenih materialov, njihova bivališča, arhitektura in drugi spomeniki imajo reprezentančne razsežnosti; zunanja podoba gospodarjev in njihovega sveta se mora jasno razlikovati od podobe podanikov. Bogastvo in dragocenost materialnih reprezentacij družbenih elit vplivata na njihovo zastopnost v celotnem arheološkem zapisu. Masivni zidovi grajskih stavb se ohranjajo neprimerno bolje kakor preproste lesene kmečke hiše; leseno posodje kmetov in meščanov je z redkimi izjemami za vselej izginilo, medtem ko sijaj grajskih miz in kuhinj zlahka uzremo v kupih črepinj, ki polnijo grajska dvorišča in obrambne jarke. Arheološke najdbe povečini niso nastale kot sporočilo potomcem, toda za cerkvene in grajske objekte, denimo, bi to lahko trdili. V krajini so imeli dominantno vlogo, ki je poleg uporabne vključevala tudi simbolno funkcijo – plod določenega družbenega konteksta, ki ni bil omejen zgolj na dani trenutek, temveč je bila vanj vsajena zamisel trajanja. Stvaritve vladajočega sloja so odsevale trenutna družbena razmerja, hkrati pa so služile njihovi reprodukciji in so bile torej zavestno namenjene tudi prihodnosti. Razlike med pisnimi in materialnimi viri niso tako velike in nedvomne, kakor se zdi na prvi pogled.

Delitev virov za preučevanje preteklosti na arheološke in zgodovinske je osnova za delitve raziskovalnih pristojnosti obeh ved. Vendar pa ni povsem jasno, kaj arheološki viri sploh so, in kriteriji za ločevanje med arheološkimi in zgodovinskimi viri so pogosto neutemeljeni. Številni arheologi za arheološke vire štejejo predvsem najdbe, torej izkopane premične predmete, arhitekturo in druge strukture ter pogosto pozabljajo, da so arheološki viri tudi stratifikacija najdišča ter vsi sledovi prisotnosti človeka na danem prostoru in njegovega vpliva na naravno okolje v preteklosti. Večina evropskih arheologov kot arheološke vire obravnava le materialne vire, ki so se ohranili v tleh in so pridobljeni z metodo izkopavanja, medtem ko denimo angleški, ameriški in francoski arheologi brez zadrege upoštevajo tudi stoječo arhitekturo, urbano zasnovano naselij in druge materialne vire, celo listine, kodekse in artefaktne tiske.

Naravo arheoloških virov je podrobneje preučeval Lev Klejn (1987); opredelil jo je s konceptom dvojne prekinitve. Arheologa soočajo s prekinitvijo na ravni tradicij, saj niso več del aktualnega



družbenega in kulturnega sistema, zato se izmikajo enostavnemu razumevanju. Druga prekinitev nastopi na ravni objektivacije, saj so informacije, ki imajo v znanstvenem diskurzu obliko idej, v arheoloških virih shranjene v snovni, objektivirani obliki. Tudi za zgodovinske vire je značilna prekinitev v tradicijah, v nasprotju z arheološkimi pa zgodovinski ne potrebujejo prevedbe iz materialnega v idejno (Klejn, 1987, 90–93).

Podobnega mnenja je bil tudi Michael Schiffer (1977, 14–15), ki pa virov ni dosledno delil na snovne in nesnovne. Zgodovinski zapis sestavljajo pisni viri in drugi predmeti, ki so povezani z aktualnim sociokulturnim sistemom, medtem ko arheološki zapis sestavljajo materiali v arheoloških depozitih. Vendar pa viri nenehno prehajajo iz ene kategorije v drugo. Opredelitev za arheološki ali zgodovinski vir je v določeni meri relativna, pač glede na to, kdo in kako neki vir preučuje. Razločevanje med vrstami podatkov je ustrezno le v kontekstu določene raziskave. Utemeljena interpretacija zahteva identifikacijo in upoštevanje formacijskih procesov in mora vključevati podatke, ki so zgodovinski in arheološki, kar ponuja osnovo za poenotenje in integracijo študija kulturne preteklosti.

Klejnova opredelitev arheoloških virov ima za posledico kronološko omejevanje arheologije. Če je temeljna poteza arheoloških virov prekinitev v tradicijah, torej morajo biti ti predmeti zunaj “aktualnega sociokulturnega sistema”, tedaj bi arheološke raziskave ostalin najnovejše dobe, četudi se metodološko prav nič ne razlikujejo od prazgodovinskih študij, ne smele nositi oznake arheologija. Po drugi strani sintagma “prekinitev v tradicijah” ni nedvoumna. Že res, da arheološki viri v aktualnem sociokulturnem sistemu ne igrajo izvorne vloge, ne služijo prvotnim funkcijam, a so vendarle del tega sistema – namreč prav kot “starodavni spomeniki”, kot “arheološki viri”, kot predmet raziskav arheološke vede in kot predmet zanimanja širše javnosti. Kdaj natanko nastopi prekinitev tradicije, ni jasno: ko predmet izgubi praktično uporabno vrednost, ko se spremeni njegova funkcija, ko iz uporabnega predmeta postane odpadek ali morda v trenutku, ko vstopi v znanstveni diskurz pod oznako “vir”?

Schifferjeva delitev virov je še bolj arbitrarna in nejasna kot Klejnova, vendar opozarja na neplodnost poskusov, da bi postavili ostre ločnice. Kateri vir in katero metodo smemo uporabiti, je v resnici obrobne pomena. Temeljno vprašanje vsakršnega raziskovanja preteklosti mora biti, kaj neki sploh želimo preučiti. V skladu s tem lahko izbiramo tako vire kakor tudi metode.

V zadnjem času je med arheologi in med zgodovinarji priljubljeno opisovanje razlik med vedama in njunimi viri z besednjakom dihotomije subjekt – objekt.<sup>3</sup> Arheologi so mnenja, da ima arheologija opraviti z materialno platjo preteklosti, z objekti, da je torej objektivna, zgodovina pa preučuje idejno plat s pomočjo verbalnih sporočil, ki so namenska in odvisna od sporočevalca subjekta, zato je zgodovinsko raziskovanje subjektivno (Scholkman, 1998; prim. tudi Klejn,

<sup>3</sup> *Nedavno je to problematiko za področje zgodnjerednjeveške arheologije podrobneje predstavila Irena Mirnik Prezelj (1998).*

1987, 89). Razumevanje arheoloških virov je "pasivno", češ da niso podvrženi manipulaciji ne v preteklosti in tudi ne danes (Moreland, 1992, 114). Takšno stališče je odkrito empiricistično in pozitivistično in do kraja neprimerno. Materialna kultura je namreč izredno dejaven element sociokulturnega sistema, saj služi vzpostavljanju in reprodukciji družbenih razmerij in je bistven del neverbalnih komunikacij (Schiffer, 1999); antropologi in teoretiki arheologije že dolgo govorijo o "aktivni" naravi materialne kulture (prim. Miller, 1993; Hodder, 1986, 1989 in 1992; Shanks in Tilley, 1987a in 1987b; Tilley, 1990).

Na drugi strani zgodovinarji poudarjajo, da so arheološke najdbe neme. Namesto njih mora spregovoriti posrednik, arheolog, ki iz njih izlušči informacije in jih interpretira, to pomeni, da o objektivnosti arheološke vednosti ne more biti govora. Govorica zgodovinskih virov je nasprotno neposredna in nam omogoča vpogled v preteklost, kakršna je v resnici bila. V primerjavi z arheologijo je torej zgodovinopisje neprimerno bolj objektivno (prim. Moreland, 1992, 114).

Seveda se številni zgodovinarji s takšnimi pozitivističnimi naziranjmi ne strinjajo. "Podatki" niso objektivne in samorazvidne danosti, temveč so rezultat subjektivne izbire in subjektivnih pojmovanj raziskovalcev. E. H. Carr, ki se je ukvarjal z naravo zgodovinskih dejstev, podatkov, s katerimi operira zgodovinar, ugotavlja, da tako imenovano zgodovinsko dejstvo ni kar katerikoli podatek o preteklosti. O tem, kateri podatki bodo postali osnovno gradivo zgodovinopisja, ne odločajo njihove imanentne kvalitete, temveč zgodovinar, ki zbira in izbira, razvršča in razlaga ta dejstva (Carr, 1990, 11; podobno Collingwood, 1986, 18). Podoba preteklosti, kakršno ponuja zgodovinopisje, nikakor ni objektivna; zgodovinar ne razkriva preteklosti, "kakršna je res bila" – v pomenu cilja, ki si ga je zastavljala Rankejeva zgodovinska tradicija iz 19. stoletja –, temveč preteklost, kakršno so "za nas vnaprej izbrali in vnaprej določili, ne toliko naključja, kolikor ljudje, ki so bili zavestno ali nezavedno obremenjeni z nekim nazorom in so menili, da je dejstva, ki so ta nazor podpirala, vredno ohraniti." (Carr 1990, 13)

Ločevanje med arheologijo in zgodovinopisjem je utemeljeno z razliko med arheološkimi in pisnimi viri, iz katere nato izhajajo vse razlike v metodologiji in interpretacijah. Pomanjkljiva konceptualizacija virov ima za posledico slab izkoristek njihovega potenciala za celovito razumevanje preteklosti in vodi v nesporazume med vedama. Kako naj si sicer razlagamo splošno razširjeno prepričanje zgodovinarjev, da je izpovednost arheoloških (materialnih) virov tako majhna, da jim avtonomnost in suverenost priznavajo le, kadar so pisni viri popolnoma odsotni? Delovanje arheologov na področju, ki ga obsega zgodovinopisje, je sprejemljivo, vse dokler pisni viri sami po sebi niso dovolj obsežni ali dovolj zgovorni. Dokler materialni viri pomenijo odločilen prispevek k poznavanju neke dobe in kulture, toliko časa je arheološko raziskovanje dragoceno in sprejemljivo. Neizogibno je, da arheologija s svojimi metodami

rešuje vprašanja družbenega in gospodarskega razvoja za čas, o katerem pričajo le arheološki spomeniki. "Toda ali more metoda *prazgodovinske* arheologije reševati te probleme tako idealno, da ji je treba prepustiti ta vprašanja vse do 13. stoletja? Ali je res pravilno prenašati za prazgodovino *nujno* arheološko metodo v zgodnji srednji vek v nespremenjenem obsegu in tehniki ter prazgodovinskemu načinu prepuščati v reševanje temeljne probleme našega razvoja?" se je v polemiki z Josipom Koroščem (1950) nekoč vpraševal Bogo Grafenauer (1951, 67–68). Priznal je, da so arheološki viri neposredne priče preteklosti in v prenekaterem primeru pomembno dopolnilo pisnih virov, vendar pa je bil prepričan, da imajo v primerjavi z zgodovinskimi neprimerno manj teže, zato naj bi imeli v historični interpretaciji absolutno prednost "trdni podatki kritično preverjenih pisanih virov" (Grafenauer, 1951, 167).

Takšna naziranja še danes niso presežena. Po mnenju zgodovinarjev lahko arheološki viri služijo le kot podobe, ki ilustrirajo minulo stvarnost. Največ, kar lahko iz njih izvlečemo, so podatki funkcionalne in tehnološke narave, vprašanja družbenega, gospodarskega in duhovnega ustroja in razvoja pa lahko z arheološkimi viri načenjamo le, če je to edina možnost. O družbi kot celoti lahko namreč zadovoljivo pričajo le pisni viri.

V sodobnem zahodnem pojmovanju preteklosti prevladuje ideologija Črke. Zapis govora ali misli, verbalno sporočilo, je zavezujoč in dominanten vir, ki je merilo vsakršne interpretacije preteklosti. Pisava je v temeljih spremenila človeka, saj ne pomeni zgolj materializacije nekega miselnega ali govornega dejanja, temveč omogoča tudi prenos, akumulacijo, organizacijo in manipulacijo zaloge znanja v družbi in skozi čas. Govoru daje trajno obliko in s tem omogoči, da je verbalno sporočilo podvrženo preverjanju in spreminjanju, postane nekaj avtonomnega, od govornega neodvisnega in obenem nekaj materialnega, fizičnega (Goody, 1968, 1977 in 1993; Goody in Watt, 1963). Vsem družbam, ki poznajo pisavo, je skupen pojav specialistov, ki čas posvečajo pridobivanju, organizaciji in ohranjanju vednosti; v temelju njihovega delovanja je črka, torej branje in pisanje. Pisava je orodje moči, ki virtuozom zagotavlja posebno mesto v družbi.

Prestiž črke kot simbola vednosti je prisoten tudi v sodobnem svetu. Grafični zapis govora omogoča prenos verbalnih sporočil, medtem ko je občevanje prek drugih materialnih manifestacij družbenega neverbalno in manj eksplicitno. V družbenih okoljih z visoko stopnjo pismenosti je zavest o neverbalnih oblikah občevanja le slabo razvita; neverbalno občevanje je omejeno na nereflimirane prakse. Iz navedenih razlogov izhaja tudi utemeljevanje primata zgodovinpisja v primerjavi z arheologijo pri preučevanju preteklosti: ker sami svojo vednost zavestno gradimo le na verbalnih sporočilih, se ne zavedamo pomena drugih oblik občevanja in družbenega delovanja. V preteklosti je bila pismenost omejena na manjši del

populacije. Toliko pomembnejše je bilo torej manifestiranje, legitimiranje in posredovanje družbene realnosti z duhovnimi in materialnimi praksami. Ohranjeni materialni viri nam nudijo vpogled vanje.

Zapis je kot artefakt, kot materializacija, pomemben element družbenih interakcij in diskurzov. Prav materializacija verbalnega v zapisu omogoča obstoj zgodovinopisja. Paradoksalno je, da materialna plat zgodovinskih virov ni predmet zanimanja zgodovinarjev; četudi posebne zgodovinske discipline od diplomatike in paleografije do sfragistike preučujejo pojavne oblike zgodovinskih virov, pa je njihova snovnost sama po sebi po krivici prezrta. Zgodovinopisje ne razmišlja o materialni kulturi kot bistvenem elementu družbenega in s tem zanemarljivo pomemben del minule stvarnosti, ki jo preučuje.

Razpravljanje o odnosih med arheologijo in zgodovino je posledica nepoznavanja teoretske in metodološke širine ene in druge discipline. Zdi se, da arheologi in zgodovinarji govorijo drug mimo drugega, ne da bi zares prisluhnili sogovornikom (Tauber, 1991, 7), za to je Colin Renfrew (1979a) uporabil izraz "dialog gluhih". Zgodovinarjev arheologija večinoma ne zanima. Vključevanje arheoloških izsledkov v historične sinteze je najpogosteje omejeno na ilustracije; ohranjeni predmeti dajejo preteklosti fizično oprijemljivo podobo in prijetno poživijo zgodovinske razprave. Materialne kulture zgodovinopisje ne problematizira, ker jo je izključilo iz domene raziskav. Četudi je cilj zgodovinopisja celovita historična interpretacija, ostaja ozko omejeno le na podatke iz ohranjenih pisanih sporočil.

Tudi arheologi se s poznavanjem zgodovinopisja ne moremo ravno pohvaliti. Mnenje, da se dokumentarna zgodovina ukvarja le s politiko in velikimi osebnostmi, izhaja iz več kot stoletje stare podobe zgodovinopisja, ki je danes že pravi anahronizem. Tako se je, denimo, historična arheologija v Združenih državah Amerike v sedemdesetih letih pod vplivom nove arheologije poskušala odtrgati od humanističnega okvira, kajti zgodovinopisje je – zmotno – razumela zgolj kot opisovanje dogodkov, kot narativno zgodovino, ki ne uporablja "znanstvenih pojasnitvenih modelov" (Trigger, 1978, 39; prim. Binford, 1972).

V resnici teoretski in filozofski razvoj zgodovinopisja ni bil nič manj pester in zanimiv kakor razvoj arheologije. Zgodovinopisje je od "trših" družbenih ved že tradicionalno ločeno, toda nekatere teoretske šole in pristopi so poskušali ta prepad premostiti s tem, da so v raziskavo vpeljali nove teme – družbo, ekonomijo in kulturo – ter "znanstveno" metodologijo.

Najmočnejša vzporednica zgodnjega procesualizma v arheologiji, ki je stremel k formuliranju obćih zakonitosti človeškega vedenja, so tako imenovani krovniki zakoni (*covering laws*), ki so sredi dvajsetega stoletja razburjali predvsem nemške in anglo-ameriške teoretike zgodovine (npr. Hempel, 1942 in 1974; Gardiner, 1974; *contra* Mandelbaum, 1974). Znanstvena historična raziskava, katere rezultat

so pojasnitve v obliki splošnih zakonov, ki hkrati razlagajo preteklost in omogočajo napovedovanje prihodnosti, naj bi preseгла ločevanje med nomotetičnimi "trdimi" in idiografskimi "mehkimi" znanostmi. Prepad med naravoslovjem in družboslovjem naj bi premostili tako, da bi družbene vede priličili idealu naravoslovja in tehnike.

Niso pa bila vsa prizadevanja, da bi zgodovinopisje postalo več kot le literarna zvrst, da bi torej utemeljilo epistemologijo in razvilo togo metodologijo, tako dramatična. Statistične in kvantifikacijske metode (kliometrija) zgodovinopisja niso spreminjale v temeljih, temveč so le uvedle bolj "znanstveno" analizo podatkov. Kot dopolnilo in nadgradnjo intuitivnega in opisnega pristopa so jih sprejeli številni zgodovinarji.

Vprašanja o preteklosti in naravi podatkov ter spoznavnih možnosti in procesov, ki si jih zastavljajo zgodovinarji, se od arheoloških kaj malo razlikujejo. Toda ločnica med vedama je tako močna, da arheologi in zgodovinarji *terro incognito* preteklosti raje odkrivamo vsak zase. Le tu in tam začudeno ugotovimo, da se z istimi problemi ubadajo tudi drugi ter da so nekatere med njimi reševali podobno kot mi sami.

Tako je arheologija šele v osemdesetih letih odkrila "revolucijo v francoskem zgodovinopisju" (Burke, 1993), delo tako imenovanih francoskih novih zgodovinarjev ali analistov. Intelktualno vrenje, ki se je oblikovalo okoli leta 1929 ustanovljene revije *Annales d'histoire économique et sociale*, je v zgodovinopisje vneslo sveže, skorajda heretične ideje. Razvoj in pomen te šole, ki ni šola, je predmet živahnih razprav v sodobni teoriji zgodovine (npr. Stoianovich, 1976; Furet, 1983; Hunt, 1986; Burke, 1993).

Vpliv *Analov* na arheologijo je pravzaprav omejen le na koncepte zgodovinskega časa, ki sta jih razvila Fernand Braudel in Emmanuel Le Roy Ladurie (prim. Knapp, 1992a; Bintliff, 1993). Zbliževanje arheologije in zgodovinopisja naj bi omogočalo vključitev arheologije v raziskave procesov dolgega trajanja (*la longue durée*), "brezčasne" zgodovine, v kateri je človek nenehno v stiku z naravnim okoljem, saj so arheološki podatki za osvetlitev teh procesov še posebej primerni (Hodges 1986, 138). Braudelova trodelna struktura časa, poudarjanje geografskih determinant v procesih dolgega trajanja in sistemski pristop k cikličnim ekonomskim procesom srednjega časovnega nivoja se skladajo s procesualnimi pristopi v arheologiji; številni arheologi so trodelno strukturo časa sprejeli kot uporaben model, ne glede na dejstvo, da je v krogu *Analov* že dolgo predmet kritik in modifikacij. Postprocesualisti, ki zanikajo vsakršno strukturalno negibnost, determinizem in reifikacijo znanstvenih modelov, so takšne aplikacije "analizma" v arheologiji zavrnili (npr. Moreland, 1992; prim. tudi Gosden, 1994).

Konceptualne pobude le redko predrejo pregrado med arheologijo in zgodovinopisjem. Večina jih ostane neopaženih, zato je glavna značilnost odnosa med vedama še vedno nepoznavanje in nezaupanje.

Posamične ideje, ki jih predvsem arheologija tu in tam prevzame od zgodovinske tekmice, za kvalitetno spremembo njenega razmerja ne zadoščajo. Spoznavanje preteklosti mora postati skupna last in prednostna naloga vseh historičnih disciplin; le tako bodo "gluhe" vede našle skupno občevanje.

Arheologija mlajših obdobj je svojo identiteto s težavo zgradila v navzkrižnem ognju med zgodovinopisjem in arheologijo. Z nerazumevanjem se kljub načelni uveljavitvi še vedno srečuje na obeh straneh. Številni arheologi so povsem prepričani, da je prispevek arheologije v času pisnih virov lahko le minimalen.

V resnici se bolj ali manj nezavedno v skladu s takšnimi pogledi obnašajo celo historični arheologi sami. Četudi brez prestanka razglašajo neprecenljivost potenciala materialnih virov za preučevanje tako imenovane "molčeče večine", ki v pisnih virih ni zastopana, pa se pri interpretaciji v celoti uklanjajo gospostvu zgodovinskega vira (Champion, 1990). Evropsko ali zahodno razumevanje preteklosti je v temeljih določeno s prestižem pisane besede. Zgodovinopisje postavlja pravila in program študija preteklosti ter s strategijami izločanja drugih pristopov in oblik vednosti vzpostavlja avtoritarno in dominantno pozicijo (Champion, 1990, 86). Mnenje, da mora historični arheolog "razumeti svojo odvisnost od zgodovinarjev" (Alcock, 1983, 57), je zelo razširjeno, toda mnogi opozarjajo, da takšno naziranje arheologijo omejuje, zato ga je treba preseči (Austin, 1990; Austin in Thomas, 1990; Gilchrist, 1994, 8–15; Moreland, 1992 in 1998). Historični arheologi se čutijo tako zavezane dokumentarni zgodovini, da v raziskavah upoštevajo čimveč razpoložljivih zgodovinskih virov in njihovih interpretacij ter arheološko gradivo in situacije razlagajo skorajda izključno le z ozirom na družbeno-ekonomski okvir, kakor ga predstavlja in pojasnjuje zgodovinopisje. Zgodovinarji nasprotno niso mnenja, da bi morali pri delu vselej natančno upoštevati tudi arheološke vire in interpretacije (Austin, 1990, 12–13).

Odklonilnega ali vsaj neopredeljenega odnosa zgodovinarjev do arheologije jim ne kaže zameriti, saj smo zanj v veliki meri krivi arheologi sami. S pristajanjem na raziskovalni okvir, ki ga postavlja in legitimira zgodovinopisje, je arheologija mlajših obdobj oropana temeljnih orodij in interpretativnih možnosti, ki jih je za obravnavo materialne kulture razvila prazgodovinska arheologija. Drobci informacij, ki jih takšna arheologija mlajših obdobj lahko ponudi zgodovinopisju, so skromni in k poznavanju historičnih dob ne prispevajo veliko. Arheologi tako nehote upravičujemo trditve, da je srednjeveška arheologija zgolj potrata časa in denarja (izjava Petra Sawyerja, nav. v Rahtz, 1983, 15).

Sodobno zahodno pojmovanje sveta, ki izhaja iz racionalističnega duha novoveške filozofije, je v svojem bistvu analitično in redukcionistično. Evropske znanosti težijo k vse večji specializaciji in ob tem pozabljajo na celoto sveta, ki ga poskušajo razumeti. Življenjski svet cepijo na segmente, ki jih preučujejo posamezne discipline, med

seboj so vse bolj nepovezani. Celo raziskovanje preteklosti ni več zgolj to: razdelilo se je na zgodovino, arheologijo, historično antropologijo, etnologijo, zgodovino umetnosti, zgodovino arhitekture, kulturno zgodovino in na desetine drugih ved, ki si lastijo ta ali oni deleč človeške preteklosti. Človekov življenjski svet je razdrobljen, zreduciran na nekaj sestavnih delov, ki jih nihče več ne zmore sestaviti v celoto.

Brezmejne količine ustvarjalne energije so vložene v utemeljevanje drugačnosti in opredeljevanje pomena in upravičenosti posameznih disciplin (prim. npr. Korošec, 1950; Grafenauer, 1951; Kastelic, 1964–1965; Dymond, 1974; Schlesinger, 1974; Hinz, 1982; Šprajc, 1982; Bogataj et al., 1986; Hills, 1997). Ker je svet v resnici nemogoče razumeti v ostro razmejenih segmentih, je izredno težko opredeliti tudi razdrobljenost disciplin, ki ga preučujejo.

Odnose med disciplinami označujejo dvomi, nepoznavanje, strah in zatorej vztrajanje pri razmejitvah pristojnosti. Raziskovanje je družbeno delovanje, zanj pa je značilno, da posega v razmerja moči. Razprave o tem, kaj neka disciplina zmore in česa ne, kaj sme in česa ne sme početi, kako naj bo organizirana in kakšen odnos naj zavzame do drugih disciplin, imajo v veliki meri opraviti z ustvarjanjem prestiža. Ta ima pogosto zelo prozaično plat – namreč, koliko vladnega raziskovalnega denarja bo odmerjenega posameznim vedam in njihovim institucijam.

Raziskovanje človeške preteklosti se takšnemu pristopu upira. Različne metode študija različnih virov so vendarle usmerjene k istemu cilju – spoznavanju preteklosti. Morebiti ima preteklost resnično več obrazov in posamezni viri odstirajo le drobce njene podobe, toda pri interpretaciji se – denimo – zgodovinska in arheološka raziskava srečujeta. Deli arheologa in zgodovinarja se kljub specifičnim potezam osnovnih virov, ki jih obravnavata, bistveno ne razlikujeta; v obeh primerih gre za pisno produkcijo interpretacij človeške preteklosti, vpeto v nenehno dialektiko vzdolž časovnega kontinuuma, ki minulo povezuje s pričujočim.

Povrnimo se k naslovu prispevka: zakaj in čemu arheologija mlajših obdobj?

Vprašanje morda zveni, kot da ta disciplina potrebuje opravičilo. V resnici je pretežni del besedil, ki so posvečena razmisleku o vsebini arheologije mlajših obdobj, po svoji naravi apologetski. Gre za utemeljevanje discipline v odnosu do zgodovino pisja, ki v njej vidi poseganje v lastne pristojnosti, in v odnosu do arheologije, ki v njej vidi tratenje denarja.

Problem je sicer realen, ni pa resničen. Realen zato, ker obstaja. Tradicionalna reakcija zgodovinarjev na arheološko raziskovanje srednjega veka in mlajših dob je negativna, to v veliki meri drži še danes. Zgodovino pisje je očitno prepričano, da arheologija sicer lahko ponudi “metodo” – kot da bi poznala le eno! – izkopavanja za pridobivanje materialnih ostankov ali fizičnih relikvij, ki pa so



uporabni le za vzpostavljanje empatičnega, čustvenega odnosa do konkretizirane preteklosti. Materialni objekti niso razumljeni kot avtonomen vir za spoznavanje in razumevanje preteklosti, temveč so fizični, čutno zaznavni most med sedanostjo in preteklostjo (Lowenthal, 1985, xxiii), le sredstvo, prek katerega dobi zgodovina fizično konkretno podobo. Ta podoba ni problematizirana; po splošnem prepričanju naj bi v celoti ustrezala zgodbi o preteklosti, kot jo razkriva in piše zgodovinopisje na podlagi pisnih virov.

Arheologija drugih interesnih (beri: kronoloških) usmeritev vidi v arheologiji mlajših obdobij nekakšno pastorko, ki sicer sodi v družino, saj ima nekaj prepoznavno arheoloških potez (metodologijo pridobivanja virov), a se ukvarja s stvarmi, ki jih ne more samostojno presojati, saj jo "omejuje" oziroma njene interpretacije določa vednost, ki izhaja iz pisnih virov.

Preprosto povedano, gre zgolj za igro moči, ki ji ne moremo najti opravičila v strokovnih argumentih o naravi virov in pravilni obravnavi preteklosti.

Če pustimo ob strani nepoznavanje, ki opredeljuje tako nazore zgodovinarjev o arheologiji kot nazore arheologov o zgodovini, zagotovo velja, da vzrok za žalostni položaj arheologije mlajših obdobij tiči v arheologiji sami.

Arheologija namreč še vedno ni dorekla nekaterih temeljnih vprašanj o naravi predmeta in o naravi dela. Ne pričakujemo sicer, da obstajajo dokončni in večno, brezpogojno veljavni odgovori; nenavadno je, da arheološka dejavnost poteka povečini v popolni odsotnosti tovrstnega razmisleka. Arheološka praksa temelji na nekakšnih nereflektiranih, implicitnih in bolj ali manj zdravorazumskih predstavah o tem, kaj je arheološki vir, kaj je arheologova naloga in kako naj se je loteva, delo samo pa se odvija po principu inercije.

V odnosu do zgodovinopisja, na katerega interesno področje arheologija posega pri ukvarjanju z manj oddaljenimi odseki človeške preteklosti, tiči glavni problem nedvomno v naravi in kakovosti arheološkega dela, predvsem interpretacij. Če smemo nekoliko nesramno pripomniti, da lahko arheologija s prazgodovino počne malodane kar hoče, saj vsak nov podatek in spoznanje že avtomatično pomeni obogatitev in povečanje zaloge vednosti, pa v tako imenovanih zgodovinskih obdobjih gotovo ni tako. Nedoraslost arheologije kompleksnosti virov in njihovim potencialom postane ob vzporejanju z vednostjo, ki izhaja iz drugih, predvsem pisnih virov, zelo očitna.

Zakaj neki smo tedaj rekli, da problem upravičenosti arheologije mlajših obdobij ni resničen? Ni in ne more biti resničen iz zelo preprostega razloga: raziskovanje preteklosti mora izkoristiti vse razpoložljive vire, ki nam ob ustrezni interpretaciji dajo vpogled v najrazličnejše vidike celote sveta, preteklosti, ki je predmet našega dela. Integralno razumevanje te celote sveta naravnost zahteva upoštevanje vseh relevantnih informacij in ob tem uporabo ustreznih raziskovalnih strategij, postopkov in interpretativnih modelov. Delitev na arheološke

in zgodovinske vire, na arheologijo in zgodovino pisje je lahko upravičena le v metodološkem in logističnem smislu, ne pa pri končnih raziskovalnih ciljih, ki naj bi slednjič težili k integralni podobi preteklosti (prim. Moreland. 1998).

Resnična težava leži drugje. Upravičenje neke discipline, neke raziskovalne tradicije, pristopa, metode ali interpretativnega modela mora izhajati iz samega razumevanja raziskovalnega dela, njegovih ciljev in namenov. Četudi bi se torej problematiki nezdravih odnosov med zgodovino pisjem in arheologijo lahko salomonsko ognili s tem, da bi ju porinili pod skupni pokrov, denimo medievistike za raziskovanje srednjega veka, pa je resnične probleme potrebno reševati drugje. Na teoretskem polju je treba doseči marsikaj. Teoretizirati osnovne podmene arheološkega dela: kaj je materialni vir in kaj je materialna kultura, kakšna je njena narava v elementu živega, delujočega družbenega sistema in kakšna je njena narava v vlogi arheološkega vira; po kakšni poti materialni predmeti iz živega družbenega sistema postanejo elementi arheološkega zapisa; kako se ta zapis sploh oblikuje; kakšno je mesto arheologa pri prepoznavanju, dokumentiranju in interpretiranju arheološkega zapisa. Če takšne arheološke teorije – prilagojene specifični arheoloških virov – posegajo na področje disciplin, kot so antropologija, sociologija kulture, zgodovino pisje in podobno, to ne le ni nič slabega, marveč je naravnost zaželeno in celo nujno. Uzreti je namreč treba celoto sveta, celoto sveta preteklosti, ki je osnovni predmet našega profesionalnega, raziskovalnega zanimanja, in celoto sveta sedanjosti, v katerem kot raziskovalci utemeljujemo in izvajamo svoje delovanje v specifičnih družbeno-ekonomskih razmerah.

Posebni pomen, ki so ga nekateri pripisovali arheologiji mlajših obdobij, je, da naj bi omogočala arheologiji nasploh gradnjo teorij in testiranje njenih orodij, hipotez in interpretativnih modelov na primeru kompleksnih, s pisnimi viri dokumentiranih družbenih situacij (South, 1977a in 1977b; Rahtz, 1981 in 1983; Hodges, 1982; D. Clarke, 1972). Preverba arheologovega branja materialnih ostalin preteklosti z zgodovinarjevim branjem pisnih ostalin te preteklosti naj bi pokazala ne-ustreznost arheoloških orodij. Vendar je po našem prepričanju takšno naziranje problematično vsaj iz treh razlogov:

- temelji namreč na implicitni predpostavki, da pisni viri in njihova interpretacija niso problematični, vsaj ne v tolikšni meri, kakor so arheološki viri; to seveda ne drži;
- predpostavlja, da lahko z interpretacijo zgolj materialnih in z interpretacijo zgolj pisnih virov pridemo do istega končnega rezultata, da med zgodovinskimi in arheološki viri obstaja enovita, enoznačna povezava;
- ne upošteva historične specifikke konkretnih situacij, temveč jih posploši v nekakšne nadčasne, večno veljavne modele, ki jih nato na osnovi naivnih in le redko problematiziranih analogij uporablja za pojasnjevanje prazgodovinskih družb.

Ne, pomen arheologije mlajših obdobij za arheologijo kot vedo vidimo drugje: dejstvo, da se arheologija tod sooča z zgodovinopisjem in se mora v razmerju do njega "izkazati", razkriva pomanjkljivosti v konceptualizaciji predmeta raziskav, strategij in orodij, ki jih arheologija uporablja.

Po drugi strani bi kvalitetna in samozavestna arheologija mlajših obdobij pomenila resno alternativo dokumentarni zgodovini; s suverenostjo in prodorno obravnavo materialnih virov bi lahko spodnesla "gospostvo zgodovinskega vira" in ga nadomestila z bolj pluralno podobo preteklosti. Prav v takšnem subverzivnem učinkovanju vidimo izreden ustvarjalni potencial in produktivno raziskovalno spodbudo arheologije mlajših obdobij.

#### LITERATURA

- ALCOCK, Leslie 1983, *The archaeology of Celtic Britain, fifth to twelfth centuries A.D.* – V: David A. HINTON (ur.), *25 Years of Medieval Archaeology*. Sheffield: University of Sheffield, str. 48–66.
- ANDERSSON, Hans 1993, *Medieval archaeology in Scandinavia*. – V: ANDERSSON in WIENBERG, 1993, str. 7–21.
- ANDERSSON, Hans in WIENBERG, Jens (ur.) 1993, *The Study of Medieval Archaeology*. European Symposium for Teachers of Medieval Archaeology, Lund 11–15 June 1990. Stockholm: Almqvist & Wiksell Int.
- AUSTIN, David 1990, *The "proper study" of medieval archaeology*. – V: AUSTIN in ALCOCK 1990, str. 9–42.
- AUSTIN, David in ALCOCK, Leslie (ur.) 1990, *From the Baltic to the Black Sea*. London: Unwin Hyman. (*One World Archaeology* 18)
- AUSTIN, David in THOMAS, Julian 1990, *The "proper study" of medieval archaeology*. – V: AUSTIN in ALCOCK, 1990, str. 43–78.
- BINFORD, Lewis R. 1972, 'Evolution and horizon as revealed in ceramic analysis in historical archaeology' – *A step toward the development of archaeological science*. – The Conference on Historic Site Archaeology Papers 1971, 6, str. 117–125.
- BINTLIFE, John L. 1993, *Structure, contingency, narrative and timelessness*. Predavanje na srečanju Theoretical archaeology Group leta 1993. (Tipkopis.)
- BOGATAJ, Janez et al. 1986, *Razmerja med etnologijo in zgodovino*. Gradivo s posvetovanja v Mariboru, november 1984. Ljubljana. (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva 14; Knjižnica Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino 6.)
- BURKE, Peter 1993, *Revolucija v francoskem zgodovinopisju*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta. (*Studia humanitatis*.)
- CARR, E. H. 1990, *What is History?* Harmondsworth: Penguin Books. (1. izdaja London: Macmillan, 1961)
- CHAMPION, Timothy C. 1990, *Medieval archaeology and the tyranny of the historical record*. – V: AUSTIN in ALCOCK, 1990, str. 79–95.
- CLARKE, David L. 1972, *Models and paradigms in contemporary archaeology*. – V: David L. CLARKE (ur.), *Models in Archaeology*. London: Methuen, str. 1–60.
- CLARKE, Helen 1993 *Medieval archaeology in Britain*. – V: ANDERSSON in WIENBERG 1993, str. 37–40.
- COLLINGWOOD, Robert G. (Robert Kolingwood) 1986, *Ideja istorije*. Sarajevo, Zagreb: Svijetlost, Globus.
- DYMOND, D. P. 1974, *Archeology and History: A Plea for Reconciliation*. London: Thames and Hudson.

- FEHRING, Günther Peter 1991, *The Archaeology of Medieval Germany: An Introduction*. London: Routledge.
- FINBERG, H. P. R. 1964, *Local History in the University*.
- FURET, F. 1983, *Beyond the Annales*. – *The Journal of Modern History* 55/3, str. 389–410.
- GARDINER, Patrick (ur.) 1974, *The Philosophy of History*. London: Oxford University Press.
- GILCHRIST, Roberta 1994, *Gender and Material Culture: The Archaeology of Religious Women*. London: Routledge.
- GOODY, Jack (ur.) 1968, *Literacy in Traditional Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GOODY, Jack 1977, *The Domestication of the Savage Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GOODY, Jack 1993, Med pisnim in ustnim – Študije o pisnosti, družini, kulturi in državi. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta. (*Studia humanitatis*)
- GOODY, Jack in WATT, Ian P. 1963, *The consequences of literacy*. – *Comparative Studies in History and Society* 5, str. 304–345.
- GOSDEN, Christopher 1994, *Social Being and Time*. Oxford: Blackwell.
- GRAFENAUER, Bogo 1951, *O arheologiji in zgodovini*. – *Zgodovinski časopis* 5, str. 163–173.
- GRIERSON, Philip, 1959, *Commerce in the Dark Ages: a critique of the evidence*. – *Transactions of the Royal Historical Society* 9, str. 123–140.
- HEMPEL, Carl G. 1942, *The function of general laws in history*. – *Journal of Philosophy* 39, str. 35–48.
- HEMPEL, Carl G. 1974, *Reasons and covering laws in historical explanation*. – V: GARDINER 1974, str. 90–105.
- HILLS, Catherine 1997, *History and archaeology: do words matter more than deeds?* – *History and Archaeology*. *Archaeological Review from Cambridge* 14/1, str. 29–36.
- HINTON, David A. (ur.), *25 Years of Medieval Archaeology*. Sheffield: University of Sheffield.
- HINZ, Hermann 1982, *Mittelalterarchäologie*. – *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 10, 1982, str. 11–20.
- HODDER, Ian 1986, *Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HODDER, Ian (ur.) 1989, *The Meanings of Things: Material Culture and Symbolic Expression*. London: Harper Collins Academic. (*One World Archaeology* 6)
- HODDER, Ian 1992, *Theory and Practice in Archaeology*. London: Routledge.
- HODGES, Richard 1982, *Method and theory in medieval archaeology*. – *Archaeologia medievale* 9, str. 7–38.
- HODGES, Richard 1986, *Reuriting history: archaeology and the Annales paradigm*. – V: Harry KÜHNEL (ur.), *Alltag und Fortschritt im Mittelalter*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, str. 137–149.
- HUNT, L. 1986, *French history in the last twenty years: the rise and fall of the Annales paradigm*. – *Journal of Contemporary History* 21/2, str. 209–224.
- JANKUHN, Herbert 1973, *Umriss einer Archäologie des Mittelalters*. – *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 1, str. 9–19.
- KAJZER, Leszek 1993, *Main problems of medieval archaeology in Poland: introduction to the archaeological and architectural researches*. – V: ANDERSSON in WIENBERG 1993, str. 63–74.
- KASTELIC, Jože 1964–1965, *Nekaj problemov zgodnjerednjeveške arheologije v Sloveniji*. – *Arheološki vestnik* 15–16, 1964–1965, str. 109–124.
- KLEJN, Lev S. 1987, *Arheološki viri*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta. (*Studia humanitatis*)
- KNAPP, A. Bernard 1992a, *Archaeology and Annales: time, space and change*. – V: KNAPP 1992b, str. 1–21.

- KNAPP, A. Bernard (ur.) 1992b, *Archaeology, Annales, and Ethnohistory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KOROŠEC, Josip 1950, *Arheologija in nekatere njene naloge*. – Zgodovinski časopis 4, str. 5–22.
- LOWENTHAL, David 1985, *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LOŽAR, Rajko 1939, *Staroslovansko in srednjeveško lončarstvo v Sloveniji*. – Glasnik muzejskega društva za Slovenijo 20, str. 180–225.
- MANDELBAUM, Maurice 1974, *The problem of "covering laws"*. – V: GARDINER 1974, str. 51–65.
- MILLER, Daniel 1993, *Material Culture and Mass Consumption*. Oxford: Blackwell.
- MIRNIK PREZELJ, Irena 1998, *Slovenska zgodnj srednjeveška arheologija med preteklostjo in sedanjostjo – pogled z "Zahoda"*. – Arheološki vestnik 49, str. 361–381.
- MORELAND, John 1992, *Restoring the dialectic: settlement patterns and documents in medieval central Italy*. – V: KNAPP 1992b, str. 112–129.
- MORELAND, John 1998, *Through the looking glass of possibilities: understanding the middle ages*. – V: Helmut HUNDSBICHLER, Gerhard JARITZ in Thomas KÜHTREIBER (ur.), *Die Vielfalt der Dinge – Neue Wege zur Analyse mittelalterlicher Sachkultur*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, str. 85–116.
- NABERGOJ, Tomaž 1995, *Arheologija in gotika*. – V: Maja LOZAR ŠTAMCAR (ur.), *Gotika v Sloveniji – svet predmetov, katalog razstave*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, str. 7–119.
- ORSER, Charles E., Jr. 1997, *Expanding historical archaeology*. – V: Guy DE BOE in Frans VERHAEGHE (ur.), *Method and Theory in Historical Archaeology. Papers of the 'Medieval Europe Brugge 1997' Conference*, Vol. 3, str. 9–13.
- PREDOVNIK, Katarina Katja 1995, *O stvarih in besedah – arheologija mlajših obdobj, diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za arheologijo. (Tipkopis.)
- RAHTZ, Philip 1981, *The New Medieval Archaeology. Inaugural Lecture*. York: University of York. (Tipkopis.)
- RAHTZ, Philip 1983, *New approaches to medieval archaeology*. – V: HINTON 1983, str. 12–23.
- RENFREW, Colin *Dialogues of the deaf*. – V: B. BURNHAM in J. KINGSBURY (ur.), *Space, Hierarchy and Society*. British Archaeological Reports, International Series 59, str. 253–259.
- SHANKS, Michael in TILLEY, Christopher 1987a, *Re-Constructing Archaeology – Theory and Practice*. London: Routledge. (2. izdaja 1992)
- SHANKS, Michael in TILLEY, Christopher 1987b, *Social theory and Archaeology*. Cambridge: Polity Press.
- SCHIFFER, Michael B. 1977, *Formation Processes of the Archaeological Record*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- SCHIFFER, Michael Brian 1999, *The Material Life of Human Beings: Artifacts, Behaviour, and Communication*. London, New York: Routledge.
- SCHLESINGER, Walter 1974, *Archäologie des Mittelalters in der Sicht des Historikers*. – Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 2, str. 7–31.
- SCHOLKMANN, Barbara 1998, *Sachen und Menschen. Der Beitrag der archäologischen Mittelalter- und Neuzeitforschung*. – V: Helmut HUNDSBICHLER, Gerhard JARITZ in Thomas KÜHTREIBER (ur.), *Die Vielfalt der Dinge – Neue Wege zur Analyse mittelalterlicher Sachkultur*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, str. 63–83.
- SMETÁNKÁ, Zdeněk 1993, *Archaeology of the middle ages in Bohemia: its past, present and future*. – V: ANDERSSON in WIENBERG, 1993, str. 91–103.
- SOUTH, Stanley 1977a, *Method and Theory in Historical Archaeology*. London: Academic Press.

- SOUTH, Stanley (ur.) 1977b, *Research Strategies in Historical Archaeology*. London: Academic Press.
- STARE, Vida 1991, *Pokopališče pri sv. Elizabeti v Špitalski ulici v Ljubljani*. – *Kronika* 39/3, str. 17–28.
- STARE, Vida 1993, *Center za arheologijo srednjega veka Narodnega muzeja 1960–1987*. – *Argo* 35, str. 27–33.
- STOIANOVICH, T. 1976, *French Historical Method: The Annales Paradigm*. Ithaca.
- ŠPRAJC, Ivan 1982, O razmerju med arheologijo in etnologijo. *Ljubljana: Slovensko etnološko društvo*. (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva 5)
- ŠRIBAR, Vinko in STARE, Vida 1981, *Srednjeveško naselje Otok pri Dobravi – Arheološka pričevanja o nastajanju slovenskih mest*. *Katalog razstave*. Ljubljana.
- ŠRIBAR, Vinko in STARE, Vida 1990, *Otok pri Dobravi*. – V: Arheološka najdišča Dolenjske. *Posebna številka revije Arheo*, str. 117–120.
- TAUBER, Jürg 1991, *Aspekte zu Möglichkeiten und Grenzen einer Archäologie des Mittelalters*. – V: Jürg TAUBER (ur.), *Methoden und Perspektiven der Archäologie des Mittelalters. Tagungsberichte zum interdisziplinären Kolloquium vom 27.–30. September 1989 in Liestal (Schweiz)*. *Archäologie und Museum* 20, str. 7–30.
- TILLEY, Christopher (ur.) 1990, *Reading Material Culture: Structuralism, Hermeneutics and Poststructuralism*. Oxford: Blackwell.
- TRIGGER, Bruce G. 1978, *Time and Tradition: Essays in Archaeological Interpretation*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- TRIGGER, Bruce G. 1989, *A History of Archaeological Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.